

Олексій Кураєв

КАНЦЛЕР НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ ОТТО ФОН БІСМАРК
І ПИТАННЯ ПОДІЛУ АВСТРІЙСЬКОЇ КОРОННОЇ ЗЕМЛІ ГАЛИЧИНА
(1883–1888 рр.)*

Питання про значення австрійської коронної землі Галичина в системі політичних координат канцлера Німецької імперії князя Отто фон Бісмарка (1809–1899), попри наявність низки публікацій про політичну ситуацію в цій австрійській провінції останньої чверті ХІХ століття, належить до числа найменше досліджених історичною наукою¹. Втім нові архівні знахідки в Політичному архіві Зовнішнього відомства Німеччини в Берліні та Австрійському державному архіві – Архіві Дому, Двору та Держави у Відні дозволяють аргументовано поставити питання про цілеспрямоване дослідження внутрішньополітичної ситуації в Королівстві Галичина та Лодомерія вищим керівництвом Німецької імперії принаймні з початку 1880-х років. Так, у результаті архівних розшуків було виявлено декілька груп документів та окремих актів 1883–1888 років, що дозволяють зробити висновок про цілеспрямоване вивчення теми українсько-польських політичних взаємовідносин особисто канцлером Отто фон Бісмарком у 1883–1884 роках, та зробити аргументовані припущення про значення політичних пріоритетів Німеччини для формування політичного курсу національно-демократичного табору галицьких українців під час перебування Бісмарка на чолі німецького уряду (1870–1890).

* Це дослідження стало можливим за сприяння Католицької служби підтримки закордонних дослідників (Katholischer Ausländer-Dienst, скорочено КААД, Німеччина) та Австрійської служби наукових обмінів (Österreichischer Austauschdienst, скорочено ÖАD, в рамках стипендії імені Ріхарда Плашки).

¹ WOLFDIETER BIHL, *Die Ruthenen, Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. III., 1. Teil, Wien, 1980, S. 555–584; O. SUBTELNY, *Ukraine. A History*, Toronto; Buffalo; London, 1993; R.A. MARK, *Galizien unter österreichischer Herrschaft*, Marburg, 1994; R.P. MAGOCSI, *A History of Ukraine*, Toronto; Buffalo; London, 1996; І. ЧОРНОВІЛ, *Польсько-українська угода 1890–1894 рр.*, Л., 2000; А. KAPPELER, 'Die Ukraine in der deutschsprachigen Historiographie', *Österreichische Osthefte*, 3/4 (2000); А.І. МИЛЛЕР, "Український вопрос" в політике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.), Санкт-Петербург, 2000, 260 с.; А. V. WENDLAND, *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland 1848–1916*, Wien, 2001; К. РЕМЕР, 'К вопросу о формировании представлений об Украине в Германии ХІХ–ХХ века', под ред. Б.М. ТУПОЛЕВА, *Россия и Германия*, вып. 2, Москва, 2001, с. 111–116; О. КУРАЄВ, 'Український фактор в системі політичних інтересів Австро-Угорщини та Німеччини (1843–1914)', *Український історичний журнал*, 1 (2006): 43–61; D. MASCHLAK, *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicyji w latach 1888–1895*, Warszawa, 2006; А. МИЛЛЕР [ред.], *Юго-западные окраины Российской империи*, Москва, 2007; F. GOLCZEWSKI, *Deutsche und Ukrainer 1914–1939*, Paderborn; München; Wien; Zürich, 2010, S. 40–45; CH. AUGUSTYNOWICZ, 'Ukrainisch-polnische Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert: Versuch eines chronologisch-thematischen Überblicks', Hrsg. von A. KAPPELER, *Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung*, Köln; Weimar; Wien, 2011, S. 203–215.

Ця розвідка присвячена аналізу трьох раніше невідомих історичних документів, який завдяки відтвореному історичному контекстові, в тому числі завдяки супровідним до них архівним матеріалам дозволяє ставити питання про початок розробки та реалізації державної політики Німеччини стосовно українського політичного чинника саме у 1880-х роках.

Цей масив відкриває 21-сторінкова “Пам’ятна записка. Враження від русинів у Львові”, яка не містить жодних даних ані про автора й дату створення, ні про адресата, але містить унікальні власноручні зауваження рейхсканцлера Отто фон Бісмарка².

Також до наукового обігу вводиться повідомлення Інформаційного бюро Міністерства імператорського та королівського дому, двору та закордонних справ Австро-Угорщини від 21 лютого 1885 року з повідомленням про зустріч князя Бісмарка з двома представниками “русинів” Галичини³.

Завершує цю групу оригінал звернення Народної Ради у Львові до міністра закордонних справ Австро-Угорщини графа Кальнокі, підписаний головою Ради Омеляном Огоновським та секретарем д-ром Костем Левицьким без зазначення дати⁴.

Для аналізу цих основних документів було застосовано методи встановлення їх достовірності, зокрема шляхом відтворення історичного контексту та застосування ретроспективно-порівняльного підходу.

Так, потрібно зазначити, що перший з цих документів утворює цілісний тематично-хронологічний масив із чотирма іншими документами лютого–березня 1884 року. Документ під заголовком “Пам’ятна записка. Враження від русинів у Львові” знаходиться в п’ятому томі 6-томної збірки “Греко-католицька церква в Росії та Польщі”, де йому передує супровідний лист міністра з питань релігії, медицини та освіти Пруссії Густава фон Госслера (1838–1902), а за ними розміщені ще 3 тематично пов’язаних документи: службова записка відрядженого у розпорядження канцлера співробітника Зовнішнього відомства графа Куно фон Рантцау⁵

² [Anonym] Pro Memoria. Wahrnehmungen bei den Ruthenen in Lemberg, *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin*, Die Griechisch-Katholische Kirche in Russland und Polen, 1. Juli 1883–31. Dezember 1884, Band R 9906.

³ Akt 414/4, *Österreichisches Staatsarchiv Wien* (далі – *ÖStA Wien*). *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (далі – *HHStA*). *Ministerium des Außern* (далі – *M.d.Ä*). *Informationsbüro Akten* (далі – *IB Akten*), Karton 204.

⁴ “До Его Ексцеленції Пана Міністра справ внешних графа Кальнокого у Ведни. Выдел Товариства політичного «Народна Рада» у Львові (ул. Вѳрменьска Ч. 27 І.) представляє положене народно-політичне Русинѳвъ Галичинѳ”. – 14 сторінок, *ÖStA Wien*, *HHStA*, *M.d.Ä*. *Politisches Archiv* (далі – *PA*), XL (Interna), Karton 210.

⁵ *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*, Bd. 3 (L–R), Paderborn; München; Wien; Zürich, 2008, S. 568.

від 4 лютого 1884 року, лист фон Рантцау до німецького посла у Відні принца Генріха VII фон Ройса та відповідь останнього канцлерові з коментарями щодо політичного становища галицьких українців (у тексті – русинів). Сукупність цих документів дозволяє розглядати їх як цілісний репрезентативний джерельний масив, що, як вже було зазначено, заслуговує співставлення з двома іншими документами, а саме, оригіналом повідомлення Інформаційного бюро Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини від 21 лютого 1885 року та звернення львівської Народної Ради до міністра закордонних справ Австро-Угорщини 1888 року.

Короткий текст зазначеного повідомлення Інформаційного бюро заслуговує наведення в повному обсязі:

“Поляк – депутат Рейхсрату фон Волянський серед іншого розповів імператорському та королівському посланцеві графові Кхевенгюллеру про галицьких русинів, що нещодавно двоє русинських посланців, і саме з Галичини, побували у князя Бісмарка, щоби повідомити останньому про прагнення та становище русинів.

Відень, 21 II 1885”.

Це рукописний документ, оригінал, як і вся внутрішня документація Інформаційного бюро XIX ст. написаний готичним шрифтом синіми чорнилами на світлому фіолетовому папері з тисненим штампом цього відомства зверху аркуша, на якому синім олівцем нанесено реєстраційний номер 414/4.

Біографічна довідка дозволяє встановити, що в тексті йдеться про одного з двох братів Волянських, Еразма лицаря фон Волянського (народився 1825 р. у Чорткові, помер 1886 р. в Гусятині, депутат Палати послів австрійського парламенту 1879–1885 рр.) або Миколая лицаря фон Волянського (народився 1826 р. у Чорткові, помер у 1895 р. у Львові, депутат Палати послів у 1879–1895 роках)⁶. Що стосується згаданого в тексті австрійського дипломата, то йдеться, вочевидь, про графа Рудольфа Ладислава Йоганна Йозефа Марія Кхевенгюллер-Меч (1844–1910), посланця Австро-Угорщини в Белграді з 24 жовтня 1881 по 28 листопада 1886 року⁷.

З огляду на те, що довідникова книга (“Індекс”) Інформаційного бюро не містить жодних інших згадок про контакти німецького рейхсканцлера з

⁵ *Findbuch der adeligen Hause. Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente, 1848–1918*, Wien, 2014, Bd. 2, S.1427.

⁷ ‘Rudolf Ladislaus Johann Josef Maria Khevenhüller-Metsch’, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 3, Wien, 1964, S. 316–317.

жителами австрійської Галичини чи то з українцями – громадянами інших держав, можна зробити висновок про те, що ані закордонні, ні внутрішні джерела австрійського уряду не передавали до нього жодної іншої інформації з цього питання⁸. Виходячи з того, що в цьому повідомленні Інформаційного бюро не було названо імен жодного з двох галичан, які начебто відвідали Бісмарка, можна зробити припущення про свідому дезінформацію з метою викликати підозру в протизаконних контактах австрійських громадян-українців з впливовим представником іноземної держави з метою здійснення впливу на внутрішньополітичну ситуацію в імперії Габсбургів.

Зважаючи на те, що після приєднання Герцогства Краківського до Королівства Галичина та Лодомерія у 1846 році в коронній землі Галичина розпочалося гостре політичне протистояння між українськими (руськими) та польськими національно-політичними силами, яке особливо загострювалося напередодні виборів до галицького ландтагу (земельного парламенту) або до парламенту Ціслейтанії (австрійської частини Дунайської монархії), передання такого повідомлення австрійському урядові напередодні парламентських виборів 1885 року могло мати за мету дискредитацію опонентів польських політичних сил у цій коронній землі.

Додаткові джерельні розшуки з метою встановлення достовірності цього документа із застосуванням ретроспективного методу та відтворенням історичного контексту дозволили залучити ще дві групи документів, а саме, доповіді щодо створення “Українсько-руської ради” 1907 та обставини видання брошури “*Unter uns – ohne Maske!*” 1912 років. У кожній з них наводяться приклади цілеспрямованої політичної дезінформації, розробленої наближеними до польського політикуму особами або, ймовірно, польськими співробітниками австрійських державних відомств з метою компрометації українських національно-демократичних сил Галичини перед вищою віденською владою. В першому випадку, з посиланням на доповідь дирекції поліції Львова, міністерство внутрішніх справ Австрії доповіло Інформаційному бюро, що в серпні 1907 року в Києві під виглядом Літературно-наукового товариства було створено “таємну Українсько-руську раду” на чолі з професором Михайлом Грушевським, кінцевою метою якої було створення незалежної української держави шляхом проголошення українських автономій у Росії та Австрії російською Державною Думою та Парламентом Ціслейтанії з наступним об’єднанням таких автономій в єдину державу⁹. Втім, здійснена намісництвом Буковини пе-

⁸ *ÖStA Wien. HHStA. M. d. Ä.*, Informationsbüro Protokolle, Bände 14–20.

⁹ ‘*Bericht der Polizei-Direktors in Lemberg v. 8 v. Mts. über die Gründung einer geheimen Gesellschaft “Ukrainsko-ruska rada” in Kiew*’, *HHStA MdA*, IB *Akten*, Karton 496.

ревірка даних цього матеріалу стосовно депутата Смаль-Стоцького та професора Пігуляка, які в доповіді львівської поліції згадувались як учасники вказаного заходу, показала, що вони тривалий час не залишали території Австро-Угорщини і не могли брати в ньому участі¹⁰, що ставить під сумнів достовірність усіх інших тверджень вказаної доповіді.

У другому йдеться про видання у Відні від імені неіснуючого німецького автора Олександра фон Радліца брошури “Між своїми – без маски!”, в якій дискредитувалися українські політики Галичини¹¹. Як встановило проведене німецьким консулом у Львові Фаутером неофіційне розслідування, автором цієї брошури виявився “польський письменник Франц Равіта Гавронський зі Львова, який написав цю книгу за дорученням польської Національної ради «Rada Narodowa» у Львові”¹².

Отже, наявність документально підтверджених історичних прикладів дискредитації галицьких українських політиків національно-демократичного табору перед імператорським австрійським урядом початку ХХ ст. дозволяє ретроспективно припустити наявність такої практики і в попередні десятиліття та розглядати повідомлення про зустріч Бісмарка з політичними лідерами галицьких українців саме в такому контексті¹³.

Виходячи з нього, потрібно звернути особливу увагу на те, що головною метою польських політиків Австрії 1848–1918 років було недопущення поділу краю на українську та польську частини, чого від 1848 року настійливо вимагали галицькі українці¹⁴. Відповідно, дискредитація їх лідерів перед імператором Австро-Угорщини та австрійським урядом могла істотно послабити позиції галицьких автономістів-українців у Відні.

У свою чергу, поділ краю був скоріше вигідний Берлінові, оскільки суттєво зменшував ймовірність реставрації Польщі, на яку починаючи

¹⁰ ‘EvidenzAkt des k.k. Min. D. Innern Z 10412/MI mit dem Berichte des kk. Landes Praes. in Czernowitz v. 23/10 l. J. Z 5702 / prs betr. die Beratungen der Ukrainsko-ruska-rada in Kiew’, *Ibid.*

¹¹ ‘ALEXANDER VON RADLITZ, ‘Unter und – ohne Maske! Wien, 1912’, *PA AA Berlin*, R 11108.

¹² ‘Bericht des Konsulats Lemberg an Reichskanzler Bethmann-Hollweg, 3. November 1911’, *Ibid.* Див. також: О. КУРАСВ, ‘Інтереси Німеччини та “прагнення українофілів і малоруське (рутенське) питання” 1871–1900’, *Український науковий збірник 2001*, К. (Інститут історії України), 2002, с. 339–350.

¹³ “1848 року після початку революції в Берліні Бісмарк заявив: найбільш небезпечним ворогом є не російський цар, а самостійна Польща. [...] а в лютому 1863 казав: з Росією як сусідом жити легше, ніж з Польщею”. Цит. за: А. v. UNGER (ROBOLSKI), *Unterredungen mit Bismarck. Das Jahr 1848*, Berlin, 1889–1890, S. 2.

¹⁴ Ще у 1872 році Михайло Драгоманов зазначав, що до 1866 року австрійський уряд обіцяв провести “політичний поділ Галичини”: М. То-в. [Михайло Драгоманов], ‘Восточная политика Германии и обрусение’, *Вестник Европы*, 2 (1872): 294.

принаймні з часів Кримської війни 1854–1856 років розраховували не тільки польські політичні сили Австрії, Росії та Пруссії, але й чимало впливових європейських держав, насамперед Франція¹⁵. Адже після такого поділу краю поляки становили би домінуючу більшість лише в герцогстві Краківському, яке в адміністративно-територіальному вимірі у два з половиною рази було меншим за населену переважно українцями східну Галичину. За умови приєднання до цього герцогства, у разі його створення, території Царства Польського з центром у Варшаві, істотно послабилася би господарська й політична прив'язаність такого державного утворення до Австрії, внаслідок чого політичний контроль Відня над ним став би надзвичайно проблематичним. Тож поділ краю, невідповідний польським та австрійським політикам й урядовцям, цілком відповідав інтересам Берліна, де із зацікавленістю спостерігали за національно-політичним протистоянням у Галичині, про яке німецька преса повідомляла як мінімум від початку 1860-х років¹⁶. Саме такий історичний контекст пов'язує всі три історичних документи, що є об'єктом цього дослідження.

Слід зауважити, що необхідною передумовою для розгляду останнього з них, а саме звернення львівської Народної Ради до міністра закордонних справ імперії, оригінал якого зберігається в Австрійському державному архіві – Архіві Дому, Двору та Держави у Відні, є встановлення часу його створення, оскільки сам документ не датований і не містить жодних вхідних позначок, що допомогли би визначити час його надходження до міністра графа Кальнокі. Втім, застосування контент-аналізу дозволяє чітко встановити, що цей акт є викладенням постанови перших загальних зборів Народної Ради від 2 лютого 1888 року. Що стосується факту спря-

¹⁵ 8 вересня 1854 року імператор Франції Наполеон III висловився за відновлення Польщі, але без територіальних втрат для Австрії та Пруссії, тобто без Галичини та Познані. Див.: Н. WENTKER, *Zerstörung der Großmacht Rußland?: Die britischen Kriegsziele im Krimkrieg*, Göttingen; Zürich, 1993, S. 127.

Зокрема найвпливовіша німецька ліберальна газета “Аугсбургер Альгемайне Цайтунг”, що перебувала під політичним покровительством короля Баварії, у серпні 1867 року писала, що поляки повсюди – під Росією, Австрією та Пруссією – прагнуть відновлення державної самостійності. Див.: ‘Rußland und Polen’, *Allgemeine Zeitung* (Augsburg), Nr. 214. (Freitag, 2 August 1867).

¹⁶ Наприклад, про призначення на початку травня 1862 року нового імператорського намісника (штатгальтера) Галичини та оголошення про розгляд питання про поділ цього коронного краю на засіданні віденського уряду 29 травня: “Львів, 8 травня. Намісник граф Менсдорф демонструє населенню Галичини неминучість реалізації рішення про поділ галицького намісництва на 2 половини, східну та західну (під одним генерал-губернатором у Львові)”. Див.: ‘Österreichische Monarchie’, *Allgemeine Zeitung* (Augsburg), Nr. 134. (Mittwoch, 14 Mai 1862). Після відмови від поділу краю та призначення штатгальтером поляка графа Агенора Голуховського у жовтні 1866 року ця ж газета регулярно висвітлює польсько-українське протистояння, зокрема в релігійному та мовному питаннях.

мування вимог цього зібрання членові уряду імперії, то з огляду на те, що вони так і не були задоволені, а відправлений до Відня оригінал документа був залишений там на зберігання, лише текстологічний аналіз цього документа дозволить визначити, які саме побажання були висловлені міністрами закордонних справ монархії. При цьому варто зважати на ту обставину, що між опублікованим у львівській пресі рішенням цього зібрання¹⁷ та спеціально виготовленим для віденського уряду рукописним, скріпленим печаткою та завіреним підписами документом, який торкався надзвичайно чутливого політичного питання та за самим лише фактом надходження до віденського урядовця автоматично отримував статус конфіденційного, могла існувати відмінність у формулюванні окремих тез у ньому та у відповідних газетних матеріалах. Саме звернення до оригіналу документа дозволяє констатувати, що головним його завданням було висловлення урядові монархії прохання затвердити в австрійській конституції положення про поділ Галичини “на часть руську і польську”¹⁸.

Слід зазначити, що у віденському дипломатичному архіві відсутні подібні звернення більш раннього часу. Потрібно також зауважити, що створена Юліаном Романчуком у 1885 році “Народна Рада” свої перші загальні збори провела лише у лютому 1888 року, а до міністра закордонних справ імперії звернулася через рік після звернення до міністра внутрішніх справ Австрії у квітні 1887 року з проханням захисту національних прав галицьких русинів від утисків з боку місцевих поляків¹⁹.

¹⁷ “Загальні збори “Народной Рады””, *Діло* (3 лютого 1888 р.); “Загальні збори “Народной Рады””, *Батьківщина* (Львів), ч. 6 (10 лютого 1888).

¹⁸ [...] “Не бажаючи чужого, – **домогають ся Русини только справедливости** [виділено в оригіналі – укладач], яка им, яко народови з другими народами Австрии конституційно рівноуправненому, належить ся; – Всяки кривди Русинів на том поли, представлени були подрбно Его Екцеленции п. міністри справ внутрішніх письмом пропамятным, врученим Ему через руских мужів довѣрія ще минушого року 13. цвѣтня. – Доси не наступила однак нѣ найменша змѣна давнего стану рѣчи; и Русини бачать ясно, що не старчить им програма нинѣшного міністерства, голосячого вѣд девяти лѣт помирене всѣх народоѡ Австрии на засадах рівноуправнения, для Русинів заедно дуже далекого, а що конечно для них не лише найстислѣйшого виконувания нинѣшних законѡв конституційных, а конечно, домаганого вже в р. 1848 подѣлу Галичины на часть руску и польську, и змѣны конституції в тѡм напрямѣ, щоби при автономіи краѣѡв, надовсе найшла запоруку свою автономія народѡв.

Автономія Галичини сталабы тогди зарѡвно користною так для Русинѡв и цѣлого краю, як и для цѣлої австрійской державы, – бо тогда и лишь тогда мѡг-бы сей край розвиватись природно пѡсля своих сил.

Погляды повиж зазначени, одобрил прилюдно рускій народ на вѡдбутих сего року загальных зборах свого політичного товариства «Народна Рада»”.

Цит. за: “До Его Екцеленции Пана Міністра справ внѣшних графа Кальнокого у Вѣдни. Выдѣл Товариства політичного “Народна Рада” у Львовѣ (ул. Вѡрменська Ч. 27 І.) представляє положене народно-політичне Русинѡв в Галичинѣ”, *ÖStA Wien. HHStA. M.d.A.*, PA-XL., Karton 210.

¹⁹ *Ibid.*

Втім, головним завданням цієї розвідки є співставлення основних тез послання Народної Ради від 2 лютого 1888 року з меморандумом, який рівно чотирма роками раніше був розглянутий особисто канцлером Німецької імперії Отто фон Бісмарком. Потрібно зазначити, що при встановленні авторства й автентичності рукописних олівцевих нотаток на берегах цього меморандуму визначальним були експертні висновки групи відповідальних співробітників Політичного архіву Зовнішнього відомства Німеччини в Берліні на чолі з референтом Герхардом Кайпером. Цими ж експертами було також вказано, що на адресованих вищим посадовим особам держави документах рукописні позначки могла робити лише та особа, якій адресувався відповідний документ. Своєю чергою наявність супровідного листа від міністра з питань релігії, медицини та освіти Пруссії Густава фон Госслера, в якому зазначалася назва й тема меморандуму, дозволяє ідентифікувати адресатів цього документа та супровідного листа до нього як одну особу.

Обсяг цього листа дозволяє навести його повністю:

“Восени м[инулого] р[оку] один римо-католицький священник здійснив подорож до Львова, щоби на основі особистих вражень зрозуміти суть об’єднаної з римо-католицькою церквою греко-католицької церкви. Оскільки його усна доповідь видалася мені цікавою, я попросив його письмово викласти враження насамперед про ставлення русинського духовенства до поляків. Маю честь віддано передати Вашій Світлості копію тільки що поданого мені меморандуму.

Госслер²⁰.

З цього джерела постає, що причиною інтересу до релігійних провідників галицьких українців з боку впливового берлінського урядовця, який за посадою відповідав за реалізацію політики Бісмарка в польському питанні на території Пруссії, було саме їх ставлення до поляків.

Що стосується самого меморандуму, то його зміст складається з викладення особистих вражень німецького посланця від численних зустрічей зі львівським русинським духовництвом, отриманих ним внаслідок спілкування з вищим керівництвом греко-католицької церкви відомостей про політичну історію краю, та власного прикінцевого політичного висновку про доцільність створення “русинської” держави. Втім, особливу цінність становлять олівцеві нотатки та коментарі, зроблені власноручно канцлером імперії на берегах цього документа, які дозволяють оцінити

²⁰ ‘Brief des Preußischen Ministers für Angelegenheiten der Kirche, Bildung und Medizin an Reichskanzler Otto von Bismarck. – Berlin, 2. Februar 1884’, *PA AA Berlin*, R 9905.

ступінь поінформованості Бісмарка щодо галицької проблематики в її глибокій історичній ретроспективі. Цікаво, що як хронологічні рамки поінформованості Бісмарка, так і викладена в меморандумі історична аргументація руського духівництва сягають доби середньовіччя.

Ця “Пам’ятна записка” структурно складається з 4 частин і короткого вступу, що починається словами:

“Восени 1883 р. особливий церковний інтерес привів мене з Берліна через Бреслау [Вроцлав] та Кракау [Краків] до Лемберга [Львова], й окрім того, що він був цілком задоволений відповідно до моїх очікувань і побажань, я отримав декотрі політично важливі враження, які повинен стисло відобразити.

1. Перше, з чим я зіткнувся, була велика гостинність та привітність, з якою мене зустрівало місцеве греко-католицьке духовенство”.

Далі автор меморандуму викладає свої спостереження щодо головного для Бісмарка питання, яке стало основним мотивом цього візиту, а саме про взаємовідносини між русинами й поляками. Цей аспект є ключовим для розуміння відомого як “Культуркампф” напрямку політики Бісмарка не тільки як канцлера імперії, але і як державного міністра (голови уряду) Пруссії, в якому під такою назвою було приховано боротьбу Берліна з польською національною самосвідомістю, зокрема германізацію поляків Пруссії, яка мала перешкодити політичній реставрації Польщі в кордонах середини XVIII століття²¹. Зміст меморандуму підтверджує, що увага до церковного життя галицьких русинів була спричинена насамперед їх гострим протистоянням з поляками. Цей аспект детальніше розкривається в трьох наступних частинах меморандуму.

Так, вказуючи на надзвичайно доброзичливу атмосферу спілкування зі львівським русинським духівництвом, німецький посланець зазначив:

“2. Окрім цієї радості греко-католицькі священники охоплені ще й якоюсь невпевненістю. На питання, звідки вона походить, мені відповіли: «Ми не довіряємо тим, кого добре не знаємо, тут кожен уникає висловлення своїх думок через побоювання, що їх викривлено передадуть імператорові або Папі. О, у Відні та Римі нас уже неодноразово підозрювали у відданості Росії та підтримці схизми!» На моє наступне питання, від кого йдуть подібні підозри, відповідь була такою: «Лише від поляків!» Надалі це й знайшло своє підтвердження”.

²¹ GORDON A. CRAIG, *Europe 1815–1914*, Hinsdale, Illinois, 1972, p. 344–456; H.-U. WEHLER, *Von der “Deutschen Doppelrevolution” bis zum Beginn des 1. Weltkrieges 1849–1914*, München, 1995, S. 962–964.

У третьому розділі автор детально викладає історичну концепцію ліквідації руської державності поляками, яку йому повідомили за дорученням предстоятеля греко-католицької церкви у Львові митрополита Сембратовича. У цьому контексті особливої уваги заслуговують власноручні нотатки князя Бісмарка, зроблені стосовно наступних тез цього розділу. Так, після твердження провідників львівських уніатів про наявність власних руських володарів у князівстві Галицькому у реченні:

“В давні часи, з 9 до 14 століття, вони мали власного князя, згодом підкорилися сильнішим руським князям, зокрема Олегу, потім Володимиру, який у 1000 році правив у Києві”

– напроти двох наступних рядків Бісмарк ставить знак оклику та підкреслює три слова:

“Поляки стверджують, що Червона Русь або Рутенія перебувала від самих початків під польською владою ! [знак оклику поставлено Бісмарком], але русини нічого не хочуть про це чути; вони погоджуються, що поляки іноді нападали на Червону Русь та за Мечислава Польського у 960 р. на певний час її захопили, але твердо заперечують, що Рутенія вже тоді перейшла в тривале володіння Польщі.

Польща стала монархією лише 1320 року, і саме за Владислава Локітека. Після нього приблизно 1340 року Червону Русь завоював Казимир Великий і відтоді та до самого поділу Польщі ця земля перебувала під польською владою, лише за єдиним винятком приблизно в 10 років, коли з 1379 до 1387 вона була об'єднана з Угорщиною”.

Саме напроти останнього речення на берегах олівцем нанесено зауваження Бісмарка: “невірно, ця земля була отримана внаслідок шлюбної угоди”.

Зважаючи на те, що перше письмове розпорядження щодо цього меморандуму міститься в датованій 5 лютого службовій записці помічника рейхсканцлера графа фон Рантцау до Зовнішнього відомства Німеччини, вказана ремарка дозволяє зробити висновок про те, що канцлер Німецької імперії або уважав себе настільки добре обізнаним у проблематиці польської та руської середньовічної історії, що зробив свої зауваження під час ознайомлення з текстом, або ж протягом лише трьох днів від 2 до 4 лютого зміг отримати історико-правову довідку з цього питання, яка дозволила йому вже 4 лютого передати до Берліна вказівку уважати історичну аргументацію меморандуму хибною.

Відповідне доручення канцлера заслуговує наведення в повному обсязі:

“Фрідріхсруе, 4 лютого 1885 року.

Пан канцлер імперії просить передати додаток до цього документа принцові Ройсу та при цьому звернути його увагу на те, що викладені там історичні ретроспективи є хибними та не мають жодної цінності. Рантцау”²².

Разом із тим, наступний документ засвідчує, що на виконання доручення канцлера до Берліна відбуває його довірений співробітник граф фон Рантцау, який везе з собою оригінал меморандуму для того, щоб звідити надійним способом переслати його німецькому послові у Відні принцу Генріху VII фон Ройсу, який був як головним радником, так і одним з найважливіших інформантів Бісмарка в питаннях польсько-українських взаємовідносин у Галичині та політики Відня щодо галицьких “русинів”.

Виконуючи доручення рейхсканцлера, він пише принцові Ройсу такого листа:

“Берлін, 5 лютого 1885 р.

Маю честь переслати для люб’язного прийняття до відома з проханням повернення меморандум одного римо-католицького священника про його враження від подорожі до Львова та насамперед про ставлення русинського духовенства до поляків, який той подав міністрові релігійних культів, про що було повідомлено панові рейхсканцлеру.

Пан канцлер імперії просить передати додаток до цього документа принцові Ройсу та при цьому звернути його увагу на те, що викладені там історичні ретроспективи є хибними та не мають жодної цінності. Щодо викладених там історичних ретроспектив Його Світлість зауважує, що вони є невірними та не мають жодної цінності.

з[а] д[орученням] Рантцау”²³.

З цих двох документів випливає, що рейхсканцлер уникнув можливості звернутися до Ройса від власного імені, а в своїх дорученнях демонстративно засуджує позицію провідників греко-католицького духовенства Галичини, зводячи її виключно до “історичних ретроспектив”.

Втім, головною політичною складовою меморандуму було не стільки обґрунтування історичних прав галицьких українців, скільки прикінцева теза німецького автора цього документа:

²² ‘Schreiben von Kuno Rantzau an das Auswärtige Amt Berlin. Friedrichsruh, 4. Februar 1884’, *PA AA Berlin*, R 9905.

²³ ‘Schreiben von Kuno Rantzau an den Prinzen von Reuss VII. Berlin, 5. Februar 1884’, *PA AA Berlin*, R 9905.

“4. Зрештою, в русинів мене сердечно зворушила їх терпимість та повага до німецької мови. Тому, якщо відновлення такої нетерпимої держави, як Польща, було би великим нещастям, то з огляду на прийдешні політичні збурення цілком слушною могла би бути думка про швидке створення русинської держави, оскільки там побутує велика доброзичливість до німецького народу”²⁴.

Співставлення формулювань автора меморандуму та доручень рейхсканцлера дозволяє припустити, що враховуючи ймовірність того, що цей документ не вдалося би зберегти в таємниці, Бісмарк свідомо обмежується посиланням на історико-правову аргументацію релігійних провідників галицьких українців заради того, щоб уникнути звинувачень у втручанні у внутрішні справи імперії Габсбургів, які власне й пропонував йому автор цього документа, невідомий німецький священник.

Разом із тим потрібно констатувати, що саме в історико-правовій аргументації, яку за дорученням митрополита Сембратовича німецькому гостеві виклав настоятель собору Петрушевич, наголошується на відмінності історичних прав поляків і “русинів” на східну Галичину, яка в його інтерпретації саме як Князівство Галицьке потрапила до складу Речі Посполитої на умовах релігійного та політичного рівноправ’я з іншими володіннями польської корони. Наведені в меморандумі численні факти порушення такого рівноправ’я як польськими королями, так і поляками за часів австрійського володіння краєм гостро засуджують як автор документа, так і його львівські співбесідники. І хоча в тексті не міститься жодного прямого заклику з боку галичан до зміни політичного статусу краю, він у надзвичайно чіткій та виразній формі міститься в особистій пропозиції його німецького автора створити на території східної Галичини українську (в оригіналі русинську) державу. Застосування в обґрунтуванні цієї ідеї насамперед історичної аргументації свідчить про те, що така зміна статусу краю могла відбутися шляхом відновлення в складі Австрії князівства (королівства) Галицького без території волинського Володимирського князівства та без згадки останнього в офіційній назві краю, оскільки вона перебувала під владою Російської імперії в якості Волинської губернії.

Потрібно звернути особливу увагу на те, що в 1883–1884 роках німецькі урядовці обрали для налагодження прямого контакту представників саме релігійного, а не політичного керівництва галицьких українців. Зва-

²⁴ ‘[Anonym] Pro Memoria. Wahrnehmungen bei den Ruthenen in Lemberg’, *PA AA Berlin*, Band R 9906.

жаючи на неофіційний характер такого контакту, який забезпечувався застосуванням в якості посередників осіб, що безпосередньо не представляли німецький чи то пруський уряди, не можна не враховувати особливої суспільної ролі греко-католицької церкви в Галичині, і насамперед тої обставини, що до цієї конфесії належала переважна більшість галицьких політиків-русинів, від українофілів до москвофілів. Зрештою, висловлена отцями церкви представникові іншої країни позиція з найбільш чутливого політичного питання була доведена до найвищого керівництва цієї країни в особі Отто фон Бісмарка.

Наведені джерела не дають прямої відповіді на питання про те, чи могли провідники уніатської церкви усвідомлювати або припускати актуальності сформованої ними позиції не тільки для церковних, але й для політичних кіл Німеччини.

Однак поява ініційованої львівськими політиками-поляками – рівно через рік після ознайомлення канцлера Німецької імперії з позицією провідників уніатської церкви та з підтриманою його радником-міністром приватною ініціативою відтворення української державності в Галичині – сумнівної інформації про зустріч Бісмарка з двома представниками галицьких “русинів” дозволяє аргументовано припустити ймовірність витоку інформації про політичні контакти між церковними лідерами галицьких українців та владними колами Німеччини 1884 року саме через місцеві львівські джерела польських політиків, які могли інспірувати компрометуюче повідомлення наступного, 1885 року.

В такому контексті звернення львівської Народної Ради до уряду Австро-Угорщини від 2 лютого 1888 року постає як чітко сформульована політична вимога, якій передувала спроба отримання політичної підтримки Берліна. Зважаючи на те, яку роль він відіграв для Відня у 1866 та 1877–1879 роках, подібні сподівання не можна вважати безпідставними.